

RUSYA'NIN AVRUPA KONSEYİ ÜYELİĞİNDEN ÇIKARILMASI YA DA 'MİLİTAN İNSAN HAKLARI' ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Exclusion of the Russia from the Council of Europe or an Analysis on the 'Militant Human Rights'

Dr. Öğretim Üyesi Fethullah BAYRAKTAR*

Öz: 16 Mart 2022'de Avrupa Konseyi, Statüsü'nün 8. Maddesi çerçevesinde, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik uluslararası hukuka aykırı saldırısı dolayısıyla, insan haklarını ciddi şekilde ihlal ettiği gerekçesiyle, Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkarılmasına karar vermiştir. Bu karar, Rusya'nın bir gün önce örgütten çekildiğini açıklamasına rağmen alınmıştır. Böylece Rusya'nın uluslararası hukuka aykırı eylemi, bu ülkenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden ve dolayısıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden uzaklaştırılması suretiyle cezalandırılmak istenmiştir. Oysaki Rusya'nın dışlanması, izole edilmesi, damgalanması dâhil farklı amaçlarla gerçekleştirilen bu cezalandırma kararı, insan haklarının korunmasına hizmet etmekten ziyade, 'militan insan hakları' kavramını akla getirmekle kalmamış, insan haklarının mevzi kaybetmesine de zemin hazırlamıştır. Zira devlete karşı bireyin şahsi alanını güvence altına alma amacındayken, kendini korumak için uygulama ve koruma alanını daraltan insan hakları politikası, bu yönüyle militanlaşmaya doğru evrilirken, devletin oto-koruma refleksiyle de nihilizme kayma eğilimindedir. Bu ise, insanlığın yüzlerce yıl sonucunda devlete karşı kazandığı alanın, insan haklarının korunması varsayımıyla devlete terkedilmesidir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Devlet, Militan İnsan Hakları, Avrupa Konseyi, Rusya.

Abstract: On March 16, 2022, the Council of Europe, in accordance with Article 8 of its Statute, decided to exclude the Russian Federation from the Council of Europe, on the grounds that it violated seriously human rights due to unlawful aggression on Ukraine. This decision was made despite the fact that Russia had announced its withdrawal from the organization the day before. It is desired to punish Russia's unlawful act, by removing it from the European Convention on Human Rights and therefore from the European Court of Human Rights. However, this punishment decision, which was carried out for different purposes including the exclusion, isolation and stigmatization of Russia, not only did not serve the protection of human rights, but also brought to mind the concept of "militant human rights", and also paved the way for human rights to lose their position. While aiming to secure the personal space of the individual against the state, the human rights policy, narrowing the field of application and protection in order to protect itself, evolves into militancy with this aspect, and tends to slip into nihilism with the auto-protection reflex of the state. This is the abandonment of the area that humanity has won against the state for hundreds of years, with the assumption of protecting human rights.

Keywords: Human Rights, State, Militant Human Rights, Council of Europe, Russia.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ABD, fethullah.bayraktar@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3977-0726.

Makale Geliş Tarihi: 17.04.2022, Makale Kabul Tarihi: 16.05.2022

GİRİŞ

İnsan hakları, devlet hâkimiyetine ve otoritesine karşı alan açma çabasının adıdır.¹ Modern devletin geçmişten tevarüs ettiği hâkim, sahiplenici ve yok edici etkisi karşısında, bireylerin oto-koruma refleksinin bir sonucudur.² 1215 tarihli Magna Carta belgesinden bu yana artan bir şekilde devletin hâkimiyet alanını sınırlandıran ve bireye mana yükleyen bu kavram,³ insanın münhasıran bir uluslararası hukuk süjesi olmasını da sağlamıştır. Artık birey, vatandaşlıktan bağımsız şekilde, salt insan olmanın verdiği nitelik dolayısıyla, sınır aşan bir hukuki aktördür. Belki de, uluslararası hukukun bireye kazandırmış olduğu en kıymetli netice, ulus üstü bir nitelik kazandırılarak, insan haklarının vazgeçilmez ve müdahale edilemez olduğunun tespiti.⁴ Bu hakların korunması bakımından ise, yine uluslararası hukukun geleneksel devlet egemenliği yaklaşımının dışına çıkılarak, bağlayıcı nitelikte kararlar veren ve ulus üstü bir mekanizma olan Avrupa Konseyi gibi mekanizmalarla, devletin inisiyatifine bırakılmayan bir çerçeve oluşturulabilmiştir.⁵

İnsan hakları, devlet hâkimiyetine karşı bireyin alan açma çabası olduğundan doğal olarak devlet tarafından arzu edilebilir bir konu ve yükümlülük değildir. Zira devletin yetki alanının daraltıldığı bir süreci, iç hâkimiyeti bağlamında kendi lehine devletin kullanamayacağı izahattan varestedir. Bilhassa, insan haklarının ulus üstü mekanizmalarla devlet egemenliği aleyhine korunmasının ve bu kapsamda devletlere insan haklarına müdahale teşkil edecek yetkiler kullanırken sınırların dikte edilmesinin, devletler tarafından tercih edilebilirliği bulunmamaktadır. Zira insan haklarına müdahale noktasında mutlak hâkimiyet ve layüsel uygulamadan vazgeçerek, ulus üstü mekanizmaların tavsiye ve dikteleri ile karşılaşmak, hiç bir devlet açısından tercih edilebilecek bir durum değildir.⁶ Bu durumda insan haklarını ihlal eden devletlerin, insan haklarını koruma ve denetleme amaçlı oluşturulmuş ulus üstü mekanizmalardan dışlanması, insan haklarını koruma refleksiyle bağdaşmamaktadır. Nitekim bu durum, yetki ve alan paylaşımında, ulus

¹ “*This is based on the understanding that the holders of the rights recognized in the American Convention, who would be left unprotected by the inter-American judicial protection, are in an asymmetrical position in relation to the power of the State*”, Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, Danışma Görüşü, OC-26/20, §58, (https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_26_eng.pdf), (s.e.t. 02.05.2022).

² Şeref Ünal, “İnsan Haklarının Tarihi, Felsefi ve Hukuki Temelleri”, S.1, 1994, Ankara Barosu Dergisi, ss. 41-74, s. 49.

³ Deniz Acaray, “İnsan Haklarının Korunması Amacıyla Devlet İktidarının Sınırlandırılması ve Siyasal Katılmanın Buna Etkisi”, C.2, S.4, 2013, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 119-144, s. 121.

⁴ Betül Çatal, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, C.1, S.1, 2018, Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi, ss. 69-99, s. 71.

⁵ Ibid, s. 88 vd.

⁶ Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, Danışma Görüşü, OC-26/20, §53 vd.

üstü mekanizmalar dolayısıyla geriye doğru çekilmek zorunda kalmış devlete, alan genişletmesi ve yetki artırımı noktasında aradığı imkânı sunmaktan başka bir anlam ifade etmeyecektir. Öyleyse insan haklarını ihlal eden devletlerin, militan bir refleks ile insan haklarını koruma ve denetleme amaçlı oluşturulmuş ulus-üstü mekanizmalardan dışlanması, insan haklarını koruma refleksiyle bağdaşır bir davranış olarak kabul edilemeyecektir.

Bir ulus üstü insan haklarını koruma mekanizması olan Avrupa Konseyinden kuruluşundan bugüne iki devlet, üyelikten ayrıldıklarını ilan etmişlerdir.⁷ Üyelikten çıkarma bakımından ise birliğin kurulduğu yıl olan 1949'dan bugüne yalnızca Rusya'nın üyelikten çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu noktada her ne kadar Yunanistan da Rusya ile benzer bir süreç yaşamışsa da, Yunanistan'ın üyeliğinin askıya alınmasına ilişkin oylama, Yunanistan'ın üyelikten çekildiğini bildirmesi dolayısıyla yapılmamış, Rusya'nın üyelikten çıkarılmasına ilişkin oylama ise, Rusya'nın 15 Mart 2022'de üyelikten ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden (AİHS) çekildiğini bildirmiş olmasına rağmen yapılmıştır. 16 Mart 2022'de Bakanlar Komitesinde gerçekleştirilen oylamada, Rusya dışındaki 46 üye devletten 6'sı oylamaya katılmamış,⁸ diğerlerinin oybirliği ile Rusya'nın üyelikten çıkarılmasına karar verilmiştir.⁹ Bu karar aynı zamanda, AİHS'den Rusya'nın çıkarılması anlamına da gelmektedir. Zira AİHS'nin 58/3. Maddesine göre: *“Avrupa Konseyi üyeliği sona eren her Yüksek Sözleşmeci Tarafın bu Sözleşme'ye de taraf sıfatı da aynı koşullarla sona erer”*, denilmekte, 16 Mart 2022'de Avrupa Konseyinden dışlanan Rusya'nın AİHS'ye taraf olma durumu da, yine bizzat Avrupa Konseyi tarafından böylece sona erdirilmektedir.

⁷ Bu kapsamda ilk olarak Yunan hükümeti, 1967'de yaşanan cunta sonrası, Konsey'den ayrıldığını açıklamıştır. 1967 Eylül'ünde Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda, Yunanistan'da gerçekleşen insan hakları ihlallerine ilişkin Komisyon'a başvurmuşlardı. Eş zamanlı olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi de bir Raportör atayarak durumun incelenmesine karar vermişti. Bunun üzerine cunta hükümeti 12 Aralık 1969'da Konsey üyeliğinden çekildiğini açıklamıştı. Demokrasiye yeniden dönüşle birlikte Yunanistan Konsey üyeliğine de 28 Kasım 1974'te dönmüştür. (<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/d5906df5-4f83-4603-85f7-0cabc24b9fe1/c3883f637-fc8b-4209-95fc-89bf9428bb7b/Resources>), (s.e.t. 02.05.2022). 15 Mart 2022'de ise Rusya, Konsey üyeliğinden ayrıldığını ilan etmiştir. (<https://www.aa.com.tr/en/europe/russia-launches-withdrawal-process-from-council-of-europe/2536194>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁸ Batı basınında, Rusya'nın üyelikten çıkarılması kararının oybirliği ile alındığı ifade edilse de, Rus medyasına göre 6 devlet oylamaya katılmamıştır. Bu devletler: Azerbaycan, Ermenistan, Bosna-Hersek, Slovakya, Slovenya ve Sırbistan, (<https://1tv.ge/lang/en/news/russia-excluded-from-council-of-europe/#:~:text=Russia%20excluded%20from%20Council%20of%20Europe%20%2D%201TV&text=The%20Russian%20Federation%20ceased%20to,Serbia%2C%20Slovakia%2C%20and%20Slovenia>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁹ (<https://www.coe.int/en/web/baku/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>), (s.e.t. 02.05.2022).

Nitekim Rusya'nın Avrupa Konseyi üyeliğinin, bu ülkenin Ukrayna'yı işgali sonrası sonlandırılmasının, insan haklarına gösterilen önem dolayısıyla değil, politik mülahazalarla gerçekleştirilmiş bir tavır olarak, hem insan haklarının militan yorumuna sebebiyet verdiği, hem de insan haklarının politizasyonuna yol açtığı göz ardı edilmiştir. Oysaki insan hakları militanlaştırılmayacak, kendini korumak için uygulama kapsamını daraltamayacak bir konu olarak öne çıkmaktadır. Buna rağmen, bir devletin ulus üstü insan haklarını koruma mekanizmasından çıkartılması, insan haklarına saygı duymayan devletlerin cezalandırılmasından ziyade, insan hakları alanında bir mevzi kaybetmeyi sonuçlamaktadır.

I. BİR ULUS ÜSTÜ İNSAN HAKLARINI KORUMA MEKANİZMASI OLARAK AVRUPA KONSEYİ YA DA İNSAN HAKLARINI KORUMA DA MEVZİ KAZANMAK

Kuruluş amacı olarak insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü prensiplerini şiar edinen Avrupa Konseyi,¹⁰ kendini insan haklarının koruyucusu olarak tavsif etmektedir.¹¹ Konsey nezdinde ilk imzalanan sözleşme olan AİHS, “*klasik uluslararası antlaşmalardan farklı olarak, karşılıklı ve iki taraflı taahhütlerin ötesinde, taraf devletlerin yerine getirmesi gereken objektif yükümlülükler yaratan ayırt edici bir niteliğe sahiptir*”.¹² AİHS'nin 19. Maddesi ile kurulan ve Sözleşmenin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak üzere bir denetim ve yaptırım mekanizması olarak öngörülen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM),¹³ bağlayıcı nitelikte vermiş olduğu kararları¹⁴ ile Konseyin insan haklarının korunmasındaki en etkili mekanizmasıdır.¹⁵ Avrupa Konseyi,

¹⁰ Bu husus Avrupa Konseyi Statüsünün Başlangıç kısmında “*Halklarının müşterek malı olan ve her gerçek demokrasinin dayandığı bireyin özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin kaynağı bulunan fikri ve ahlaki değerlere sarsılmaz surette bağlı olarak*” ifade edilmektedir. Ayrıca, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının paydaşlığı bakımından bkz. Mücella Can, “İnsan Hakları ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Felsefi Analizi”, S. 23, 2019, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 2155-2167, s. 2163.

¹¹ (<https://edoc.coe.int/en/an-overview/6206-the-council-of-europe-guardian-of-human-rights.html>), (s.e.t. 02.05.2022).

¹² Ebru Karaman, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”, C.72, S.1, 2014, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, ss. 411-434, s.411.

¹³ AİHS madde 19: “*Bu Sözleşme ve protokolleri gereği Yüksek Sözleşmeciler Tarafına yüklenen taahhütlere uyulmasını sağlamak için, bundan böyle “Mahkeme” olarak anılacak bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuştur. Mahkeme devamlı görev yapar*”.

¹⁴ Kararların Bağlayıcılığı ve İnfazı başlığını taşıyan AİHS'nin 46. maddesi: “*Yüksek Sözleşmeciler Tarafına, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler*”, hükmünü içermektedir.

¹⁵ Jukka Viljanen, “The Role of European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law”, 2008. (<https://www.corteidh.or.cr/tablas/r26759.pdf>), (s.e.t. 02.05.2022)

kişisel, siyasi ve sosyal hakları ve azınlık haklarını korumak, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilere yönelik muamele, ırkçılık, yolsuzluk ve kara para aklamaya karşı mücadele etmek amacıyla ayrıca, uyumsuzluk alanlarını belirlemesine ve üye devletlere tavsiyelerde bulunmasına olanak tanıyan, aktif bir izleme süreci de yürütmektedir.¹⁶

Bu amaçların daha geniş bir coğrafyada karşılık bulması amacıyla, Avrupa Konseyi soğuk savaş sonrası dönemde eski Sovyet bloku ülkeleri de kapsayacak şekilde genişlemiş ve Rusya'nın da¹⁷ dâhil olduğu 47 üyeli geniş bir platform haline dönüşmüştür. Her ne kadar, genişleme stratejisini Avrupa kıtası ile sınırlı tutsa da,¹⁸ kıta dışında yer alan Gürcistan'ı 1999'da, Azerbaycan ve Ermenistan'ı ise 2001 yılında, Avrupa ile kültürel bağlantısı dolayısıyla¹⁹ Konsey üyeliğe kabul etmiştir. Coğrafi olarak Avrupa kıtasında yer alıp da örgüte üye olmayan sadece Belarus kalmış, örgütün ana hedeflerinden birinin, bu devleti de kapsamak olduğu ifade edilmiştir.²⁰

Avrupa Konseyi'ne üyelik davet yolu ile olmaktadır. Üyeliğe davet edilmenin kriterleri, 5 Mayıs 1949'da Londra'da imzalanan Avrupa Konseyi Statüsü'nün²¹ 4. Maddesinde ifade edilmektedir. Buna göre: *“Üçüncü madde hükümlerine uymaya ehliyetli olduğuna ve bu hususta istekli bulunduğu kanaat getirilen her Avrupa Devleti Avrupa Konseyi üyesi olmaya Bakanlar Komitesi tarafından davet edilebilir”*. Statünün 3. Maddesinde ise: *“Avrupa Konseyinin her üyesi, hukukun üstünlüğü prensibini ve hukuki yetkisi altında bulunan her şahsın insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibini kabul eder. Birinci bölümde yazılı gayenin güdülmesine samimi ve fiili bir surette katılmayı taahhüt eder”*. Dolayısıyla, Statünün 4. Maddesi ile 3. Maddesinin ilk cümlesi birlikte değerlendirildiğinde, Avrupa Konseyine üye olabilmek için, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ve temel özgürlüklere uymaya ehliyetli ve istekli olmak gereklidir. Yine, 3. Maddenin ikinci cümlesi olan *“Birinci bölümde yazılı gayenin güdülmesine samimi ve fiili bir surette katılmayı taahhüt eder”*

¹⁶ (<https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/monitoring-mechanism>) (s.e.t. 02.05.2022)

¹⁷ 28 Şubat 1996'da Rusya, Konseyin 39. Üyesi olmuştur, (<https://www.coe.int/en/web/moscow/field-office#:~:text=Russian%20Federation%20became%20the%2039,Europe%20on%2028%20February%201996>), (s.e.t. 02.05.2022).

¹⁸ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 1247 sayılı Tavsiye Kararı, 4 Ekim 1994, (<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15281&lang=en>), (s.e.t. 02.05.2022).

¹⁹ Report on the Enlargement of the Council of Europe, 10 Haziran 1994, (<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8102&lang=en>), (s.e.t. 02.05.2022).

²⁰ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 1992 sayılı Tavsiye Kararı, 25 Ocak 2012, (<https://www.coe.int/en/web/programmes/belarus>), (s.e.t. 02.05.2022).

²¹ Avrupa Konseyi Statüsünün Türkçe metni için bkz. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf), (s.e.t. 02.05.2022).

hükmüne de 4. Madde kapsamında üyeliğe davet edilmek için atıf yapıldığı dikkate alındığında; *“Birinci bölümde yazılı gayenin güdülmesine samimi ve fiili bir surette katılmayı taahhüt etmeye ehliyetli olduğuna ve bu hususta istekli bulunduğu kanaat getirilme”*, Avrupa Konseyine üyelik için ikinci kıstas olarak belirlemektedir. Statünün Birinci Bölümünü teşkil eden 1. Maddesinde Konsey’in amacı ifade edilmektedir. Buna göre, Avrupa Konseyi, *“müşterek mirasları olan ülkü ve prensipleri korumak ve yaymak ve siyasi, ekonomik ilerlemelerini sağlamak amacıyla daha sıkı bir birlik”* olarak öngörülmüş, bu gayeye ise *“insan hakları ile temel özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesiyle”* varılacağı ifade edilmiştir. Müşterek miras ve ülkünün ne olduğu ise başlangıçta: *“halklarının müşterek malı olan ve her gerçek demokrasinin dayandığı bireyin özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin kaynağı bulunan fikri ve ahlaki değerler”* şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Avrupa Konseyi’ne üye olmak için gerekli kriterler, Statünün 4. Maddesinin 3. Maddeye ve 3. Maddenin de 1. Maddeye yaptığı atıf dikkate alındığında; Avrupa kıtasında bir devlet olunması, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına samimi ve fiili surette katılınması, bu ülküler konusunda ehliyetli ve istekli bulunulması şeklinde özetlenebilir.

Avrupa Konseyi Statüsünün 7. Maddesi her üyenin üyelikten ayrılabilme hakkının bulunduğunu ifade etmektedir: *“Avrupa Konseyinin her üyesi bu husustaki kararını Genel Sekretere bildirmek suretiyle Konseyden çekilebilir”*. Statünün 8. Maddesinde ise, üçüncü madde hükümlerini ciddi surette ihlal eden her devletin üyelikten çıkarılabileceği ifade edilmektedir: *“Avrupa Konseyinin, üçüncü madde hükümlerini ciddi surette ihlal eden, her üyesi temsil hakkından bir süre için mahrum edilebilir ve Bakanlar Komitesi tarafından 7. Maddedeki koşullar dâhilinde Konseyden çekilmeye davet edilebilir. Bu davet dikkate alınmadığı takdirde Komite, bizzat Komitenin tayin edeceği tarihten itibaren söz konusu üyenin artık Konseye mensup olmadığına dair karar verebilir”*. Dolayısıyla Avrupa Konseyi üyeliğinden taraflar, kendi talepleri ile ayrılabilmesi gibi, 3. Maddedeki hukukun üstünlüğü prensibini, insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanma prensibini ve Statünün 1. Bölümündeki Konsey’in amaçlarını ciddi surette ihlal ettiği tespit edilen üye devletler, Konsey tarafından da üyelikten çıkarılabilmektedir.

Avrupa Konseyi’ne üyeliğin ön koşulu, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına uymaya “ehliyetli ve istekli” olunması olduğuna göre, bu ehliyet ve isteğe sahip olmadığı değerlendirilen devletlerin, 8. Madde çerçevesinde üyelikten çıkarılması, yani bir yaptırıma maruz bırakılması genel olarak makul karşılanabilir. Ayrıca, böylesi bir yaptırımın ön görülmesi ile üye devletlerin hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygı göstermesi konusunda teşvik edilmesi amaçlanmakta, gerekli koşulların olduğu durumlarda bu yaptırımın uygulanması ile de temel ülküleri ihlal eden üye devletlerin, üyelikten çıkarılması suretiyle damgalanması ile onların uluslararası planda izolasyonu hedeflenmektedir. Bu durum, müşterek ülküler etrafında bir birliğin devamı ile Avrupa Konseyi nezdinde prensiplerin aşınmaması

bakımından gerekli bile görülebilir. Son tahlilde bir uluslararası örgüt olan Avrupa Konseyi'nin, kuruluş amaçları ile bağdaşmayan ve ciddi ihlaller gerçekleştiren devletleri 8. Madde çerçevesinde üyelikten çıkarması doğal değerlendirilmelidir.

Ancak, Avrupa Konseyi'nin genişlemesinde ifade edilen kriterlerin mutlak varlığından hareketle bir politika izlemediği, yani bu kriterleri sağlamamasına rağmen devletleri Konsey'e davet ve kabul ettiği bir durumda, üyelikten çıkarmada böylesi bir çerçevede hareket etmesinin, yani bu kriterlerin olmadığından bahisle ilgili devleti Konsey dışına çıkarmasının bir paradoks olduğu tespitinde bulunmak da zaruridir.

Nitekim Rusya'nın üyelik başvurusu üzerine hazırlanan Rapor'da,²² Rusya'nın üyelik kriterlerini karşılamadığı açıkça tespit edilmiş olmasına rağmen Konsey, üyeliğin kabulü yönünde karar almıştır. Bu karar, Rusya'nın Avrupa Konseyine kabulünün - bir yandan Rusya'nın katılım üzerine gireceği taahhütler²³ ve müteakip izleme prosedürü²⁴ yoluyla, diğer yandan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) bağlayıcı kararları²⁵ sonucunda - Rusya'da Avrupa Konseyi standartlarına uygun koşulların yaratılmasına yardımcı olup olmayacağı üzerinden değerlendirerek alınmıştır.²⁶ Dolayısıyla üyelik koşullarını sağlamayan bir devleti insan hakları ve hukukun üstünlüğü prensiplerine yönlendirme hedefi ve ihtimali bile, Avrupa Konseyi'ne bir devletin üye olarak kabulü için yeterli addedilmiştir. Bu durumda, bir devletin üyeliğinin devam etmesinin, Konseyin hedefleri bakımından, ilgili devletin izlediği politikalar, Konsey'in amaçlarına uyumlu ve istekli olmaması, ihlaller ve benzeri koşullar dikkate alınmaksızın, hassasiyetle arzu edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yani, üyeliğe kabuldeki iyi niyetin ve insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi alanında muhtemel gelişmeler bağlamındaki stratejinin, üyeliğin devamı noktasında da muhafaza edilmesi gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, arzu edilen hedefler noktasında eksik ya da yetersiz olsa bile, bir devletin üyelikten

²² “*Hukuki işler ve insan hakları açısından, Komite, katı kriterler uygulayarak, Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. ve 4. maddelerinde belirtilen üyelik koşullarını henüz yerine getirmediği sonucuna ulaşmıştır*”, (<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7397&lang=enL>), (s.e.t. 02.05.2022).

²³ Avrupa Konseyi nezdinde imzalanmış uluslararası sözleşmeler bu kapsamda değerlendirilebilir, bkz. (<https://www.coe.int/fr/web/conventions/full-list>), (s.e.t. 02.05.2022).

²⁴ Bkz. (<https://www.coe.int/fr/web/human-rights-rule-of-law/monitoring-mechanism>), (s.e.t. 02.05.2022).

²⁵ AİHS, 46. madde: “Yüksek Sözleşmeciler Taraf, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler”.

²⁶ (<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7397&lang=enL>), (s.e.t. 02.05.2022).

çıkarılması, Konsey'in kurulma amacı ve geleneksel politikası ile uyuşmamaktadır.

Avrupa Konseyine üye olabilmenin ön koşulu olarak AIHS'ye, dolayısıyla AIHM'ye taraf olma zorunluluğu dikkate alındığında,²⁷ insan haklarına ilişkin koruma ve denetleme mekanizması süreçlerini beraberinde getiren bir üyeliğin askıya alınması ya da sonlandırılması, o devletin insan hakları bağlamındaki ulus üstü tüm zincirlerden arındırılması ve o devlet vatandaşlarının insan hakları bakımından ilgili devletin vicdanına terk edilmesi sonucunu doğuracaktır ki, bu durumun Avrupa Konseyi'nin üyeliğe kabulde gösterdiği hassasiyet ve beklenti ile uyuşmayacak bir sonuç olduğu açıktır. Dolayısıyla, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne saygı gösterilmesi konusunda sırf bir taahhüt ve beklenti üzerinden bile bir devletin üyeliğe kabulünü gerçekleştiren Konsey'in, 8. Madde kapsamında devletleri üyelikten çıkarmada da bu beklentiyi göz önünde bulundurmasının ve bu beklentinin henüz yerine getirilmemiş olmasından hareketle devleti Konseyden dışlayarak ilgili devlet vatandaşlarının ulus üstü etkin hukuki korumadan mahrum kalmalarına sebep olmamasının gerekli olduğu söylenebilecektir. Yani, her ne kadar üyeliğe kabul sırasında insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusunda gerekli taahhütlerde bulunmuş olmasına rağmen, insan hakları ve hukukun üstünlüğünde öngörülen koşulları yerine getirmeyen ya da getiremeyen bir devletin, bu sebeple üyelikten çıkarılmaması, aksine ileride oluşma ihtimali olabilecek pozitif uygulamalar ve üyelik sürecinde elde edilmesi muhtemel kazanımlar göz önünde bulundurularak, üyelikten çıkarılmaması gerektiği sonucuna ulaşılabilmektedir. Ayrıca, her ne kadar 8. Madde insan haklarını ciddi şekilde ihlal eden devletlerin üyelikten çıkarılmasına *izin* veriyorsa da, bunun sadece bir izin olduğu bir *zorunluluk* olmadığı dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir husustur.

II. RUSYA'NIN AVRUPA KONSEYİ ÜYELİĞİNDEN ÇIKARILMASI YA DA İNSAN HAKLARININ POLİTİZASYONU

24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna topraklarında başlattığı "özel askeri operasyon",²⁸ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından "saldırı" olarak nitelendirilmiş ve uluslararası hukukun en ağır ihlali olarak değerlendirilmiştir.²⁹ Bir devletin uluslararası hukuka uygun davranması bir zorunluluk olarak ifade edilebilirse de, hatta insan haklarına saygının bir koşulu olarak da değerlendirilebilirse de, Avrupa Konseyi'nin hedefleri ve prensiplerine doğrudan aykırılık oluşturmadığı da bir gerçektir. Her bir örgütün ilgi alanı, yetkisi ve sorumluluğu kurucu

²⁷ (<https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention>), (s.e.t. 02.05.2022).

²⁸ (<https://www.un.org/press/en/2022/sc14803.doc.htm>), (s.e.t. 02.05.2022).

²⁹ A/ES-11/1, 1 Mart 2022, (<https://daccess-ods.un.org/tmp/8484550.11844635.html>), (s.e.t. 02.05.2022).

metinlerinde tespit edilmektedir. Avrupa Konseyi'nin bu bağlamda genel olarak üye devletlerin uluslararası hukuka uygun hareket etmeleri yönünde teşvik edici bir yetkisi ve sorumluluğu bulunmamaktadır. Nitekim 3. Maddede öngörülen üyelik koşulları, devletlerin uluslararası ilişkilerinde uymaları zorunlu normları değil, iç işlerinde devletin konumu ile bağlantılı kuralları içermektedir. Devletin iç işlerinde hukukun üstünlüğüne riayet etmesi, ya da egemenliği altındaki her şahsın insan haklarından yararlanmasını öngören 3. Maddedeki koşulların, uluslararası hukukun ya da uluslararası ilişkilerin doğrudan alanı içerisinde yer almadığı açıktır. İç işlerinde hukukun üstünlüğüne riayet eden, insan haklarına saygı gösteren bir devletin uluslararası ilişkilerinde hukuka aykırı eylemlerde bulunması mümkün, hatta muhtemeldir.

Avrupa Konseyi'nin ilgi alanı, bir devletin uluslararası hukuk tarafından öngörülen kurallara uygun hareket edip etmediğini denetlemek olmadığına göre, adeta Rusya'ya, Ukrayna işgali dolayısıyla ceza vermek adına, Konsey'in Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline ilişkin politik yaklaşımını, tutumunu ve tarafını³⁰ "insan hakları" kılıfına sokması³¹ ve bu kapsamda 3. Maddenin ihlalinden bahisle 8. Maddeyi işletmesi, insan haklarının araçsallaştırılmasından başka bir şey değildir. Yani, insan haklarını dinamik ve en geniş şekilde yorumlama ve uygulama peşinde olan bir örgütün,³² kâğıt üzerinde insan haklarını gerekçe göstererek, daha doğru bir ifade ile insan haklarını korumak bahanesiyle üye devletlerin üyeliğine son vermesi, fakat aslında bunu 'uluslararası hukuka aykırı bir eylem' dolayısıyla gerçekleştirmesi, gerek insan haklarının, gerekse insan haklarını koruma mekanizmalarının politizasyonuna yol açmaktadır.

Rusya'nın üyelikten çıkarılmasının asıl gerekçesi olarak 'uluslararası hukuka aykırı saldırısı' olarak ifade edilebilir.³³ Öyle ki,

³⁰ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Rusya'nın üyelikten çıkarılmasına ilişkin tavsiye kararında, "ortak Avrupa evinde bir saldırgan" yer olmadığı tespitini öne çıkararak, "Ukrayna halkının yanında yer almak ve onların toprak bütünlüğüne saygı duyulan bağımsız ve egemen bir devlette yaşama haklarını savunmak" gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 300 sayılı Tavsiye Kararı, 15 Mart 2022, (<https://pace.coe.int/en/files/29885/html>), (s.e.t. 02.05.2022).

³¹ Bakanlar Komitesi'nin Rusya'nın üyelikten çıkarılmasına ilişkin aldığı kararda bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: "Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya yönelik saldırganlığının, Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. Maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini ciddi bir şekilde ihlal ettiğini yeniden teyit ederek...", (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a5da51), (s.e.t. 02.05.2022).

³² Yunus Emre Gül, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarında Yararlandığı Klasik ve Özgün Yorum Yöntemleri", C.18, S.36, 2018, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, ss. 215-237, s. 231.

³³ Rusya'nın üyelikten çıkarılmasına ilişkin Bakanlar Komitesi kararının başlığı "Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya karşı işgalinin sonuçları" olarak formüle edilmiş, kararda ise Rusya'nın "devletlerin barış içinde bir arada yaşamasını yöneten hukuki ve ahlaki normları

Bakanlar Komitesi Başkanı Luigi Di Maio, Parlamenterler Meclisi Başkanı Tim Cox ve Genel Sekreter Marija Buric, ortak yaptıkları açıklamada: “Avrupa Konseyi liderleri olarak, Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'ya yönelik saldırganlığını birkaç kez kesin olarak kınadığımızı ifade ettik. Bu haksız ve sebepsiz saldırı, Bakanlar Komitesi ve Parlamenterler Meclisi'nin, Statü'nün 8. Maddesi uyarınca Rusya Federasyonu'nun Avrupa Konseyi'nden çıkarılması prosedürünü başlatma kararına yol açtı”³⁴ demek suretiyle bu hususu açıkça ifade etmektedirler.

Amacı, hedefi ve ilkeleri ile irtibatlı olmayan meselelerle bağlantılı konularda taraf olma kaygısıyla hareket eden Avrupa Konseyi'nin, idealize edilen hedefleri bir kenara bırakarak, diğer onlarca örneği bulunan, sıradan bir uluslararası örgüt gibi refleks göstermesinin, ne insan haklarının korunmasına, ne de insan haklarını koruma mekanizması olarak saygınlık kazanmış organı AIHM'ye bir katkı sunmayacağı açıktır. Hatta, AIHS'deki açık hükme rağmen, AIHM'nin 16 Mart 2022'de Rusya aleyhine açılmış davalara bakmayı askıya aldığını duyurması,³⁵ insan haklarını koruma mekanizmasının ne denli politize olduğunu göstermesi bakımından oldukça manidardır. Bu yanlıştan bir hafta sonra dönülmüş, 22 Mart 2022'de, Rusya'nın AIHS'ye taraf olma durumuna ilişkin yeniden değerlendirme yapılarak dönülmüş olmasına rağmen,³⁶ Rusya'nın Avrupa Konseyinden dışlanması bakımından alınan kararın hukuki olmadığını da ifşa etmiştir. Zira AIHS'nin 58. Maddesine göre: “Bir Yüksek Sözleşmeciler Taraf, bu Sözleşme'yi ancak Sözleşme'ye taraf olduğu tarihten itibaren beş yıllık bir sürenin geçmesinden sonra ve Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne altı ay önceden sunulacak bir ihbarla feshedebilir”, denildiği için, 16 Mart 2022'de, Avrupa Konseyi üyeliği sonlandırılan Rusya için 6 aylık süre 16 Eylül 2022'de sona erecek, bu süreye kadar Rusya'nın Sözleşme hükümlerine uygun hareket etmesi zorunlu olmaya devam edecek ve aleyhine dava açılabilmesi mümkün olacaktır. 22 Mart 2022 tarihli kararında AIHM, bu durumu tespit ederken, aynı zamanda Mahkeme Başkanı'nın 16 Mart 2022 tarihli kararı uyarınca Rusya

---

ihlal ederek dış politika hedeflerine ulaşmak için kuvvet kullanmayı” seçtiğinden bahsedilmiştir.

(https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a5d7d9), (s.e.t. 02.05.2022).

³⁴ (<https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-leaders-make-joint-statement-on-the-exclusion-of-the-russian-federation-from-the-council-of-europe>), (s.e.t. 02.05.2022).

³⁵ Bkz. (<https://www.echrcaselaw.com/en/uncategorized/the-european-court-of-human-rights-decides-to-suspend-the-examination-of-all-applications-against-the-russian-federation/>), (s.e.t. 02.05.2022).

³⁶ (https://echr.coe.int/Documents/Resolution_ECHR_cessation_membership_Russia_CoE_ENG.pdf), (s.e.t. 02.05.2022).

Federasyonu aleyhine yapılan tüm başvuruların incelenmesinin askıya alınması kararını da derhal yürürlükten kaldırmıştır.³⁷

Devlet ve birey arasındaki alan paylaşımı meselesi olan insan hakları, başlı başına korunması, gözetilmesi ve hedef olarak peşinden koşulması gereken bir alan olarak, diğer uluslararası ilişkilerin politik dehlizlerine sürüklenemeyecek, araçsallaştırılmayacak, politize edilemeyecek önem ve değerdedir³⁸.

III. 'MİLİTAN İNSAN HAKLARI' YA DA İNSAN HAKLARINI KORUMA MEKANİZMASININ 'SÖZDE' OTO-KORUMA REFLEKSİ

Hukuk kavramlarının militan yorumu demokrasi anlayışıyla ortaya çıkmıştır.³⁹ Bu fikri ilk ortaya atan Karl Loewenstein'a göre "*düşmanların şehre Truva atı ile girmesini*" önlemek için demokrasinin *militan ve mücadelecisi* (fighting democracy) olması, düşmanı tanımak için ise *uyanık* (vigilant democracy) olması gerekir.⁴⁰ Militan demokrasi kavramı, demokrasiyi yok etmek için demokrasi ve özgürlükleri kullanan Nazizm ve Faşizm rejimlerine tepki olarak geliştirilen bir anayasa hukuku doktrininidir.⁴¹ Militan demokrasi doktrininin altında yatan fikir, demokrasinin, yine demokrasinin tanıdığı hak ve özgürlüklerin kullanılmasıyla tehlikeye atılmasını önlemek için, temel hak ve özgürlüklerin ve demokratik işleyişin kısıtlanması, hatta askıya alınmasının haklı gösterilebilmesidir⁴². Yani militan demokrasi, demokrasinin ve anayasal düzenin korunması için demokrasi ve anayasal düzenden geçici olarak vazgeçilebilmesi rejimidir. Örneğin, Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said, 26 Temmuz 2021'de yaptığı açıklamada, Tunus'un içinde bulunduğu durum karşısında ülkeyi kurtarmak için olağanüstü önlemler alınması gerektiğini belirterek, 'Anayasayı' korumak üzere, meclisin tüm yetkilerini

³⁷ (https://echr.coe.int/Documents/Resolution_ECHR_cessation_membership_Russia_CoE_ENG.pdf), (s.e.t. 02.05.2022).

³⁸ Avrupa Konseyinin başardığı dünyadaki tekil örnekler bakımından bkz. (<https://www.coe.int/tr/web/about-us/achievements>), (s.e.t. 02.05.2022).

³⁹ Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Hakyemez, *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2000, s. 278.

⁴⁰ Karl Loewenstein, "Militant Democracy and Fundamental Rights (I)", C. 31, S. 3, 1937, *American Political Science Review*, ss. 417-432 ve "Militant Democracy and Fundamental Rights (II)", C. 31, S. 4, 1937, *American Political Science Review*, ss. 638-658.

⁴¹ Ümit Kılınç, "La Conception de la Democratie Militante dans la Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'homme", (<http://avukat-kilinc.com/all-cases-list/la-conception-de-la-democratie-militante-dans-la-jurisprudence-de-la-cour-europenne-des-droits-de-lhomme/index.html>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁴² Akif Tögel, "Anayasal ve Militan Demokrasi Algısı Üzerine", 2017, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, ss. 105-130, s. 121 vd.

dondurduğunu, milletvekillerinin dokunulmazlığını askıya aldığını belirterek, Başbakanı görevden aldığını ve yürütmeyi devralacağını bildirmiştir.⁴³ Dolayısıyla da, Tunus'ta, anayasayı koruma adına, anayasayı askıya alan bir süreç yürütülmüştür.

Militan demokrasi kavramı ile hukuk literatürüne, korunması elzem bir kurum ya da rejimden, sahip olduğu zafiyetler dolayısıyla, bu kurum ya da rejimin ortadan kaldırılmasını önlemek adına, geçici olarak vazgeçilebileceği fikri dâhil edilmiştir. Bu yaklaşım tarzının, insan hakları kazanımlarının zarar görmemesi adına, insan haklarının uygulama alanının ortadan kaldırılması anlayışıyla, insan hakları alanına sirayet ettiği söylenebilir. Yani, 'militan insan hakları kavramı' insan hakları ihlalleri gerçekleştiren bir devlete karşı, insan haklarını koruma amaçlı kurulan bir mekanizmanın oto-koruma refleksi olarak, bu devleti dışlaması şeklinde tanımlanabilir. Örneğin Rusya'nın Avrupa Konseyinden, dolayısıyla dünyanın en etkin insan haklarını denetleme mekanizmasından⁴⁴ uzaklaştırılmasının altında yatan fikir, insan haklarının kendini korumasıdır⁴⁵. Bu ise militan insan hakları kavramsallaştırmasının yapılabilmesine yol açmaktadır.

Rusya'nın Avrupa Konseyi ile ilişkisi, 26 yıllık üyelik sürecinde zaman zaman sorunlarla ve yaptırımlarla karşılaşmıştı. 2014'te Kırım'ı ilhak eden Rusya'nın Parlamenterler Meclisindeki oy hakkı elinden alınmış,⁴⁶ duruma ilişkin bir değişiklik olmamasına rağmen bu hak, 25 Haziran 2019'da Rusya'ya iade edilmişti.⁴⁷ 2022'deki Ukrayna'nın işgali sonrasında ise Konsey, 25 Şubat 2022'de, Rusya'nın Bakanlar Komitesi ve Parlamenterler Meclisindeki temsil hakkını geçici olarak elinden alınmasına karar vermişti.⁴⁸ Ancak Ukrayna saldırısının tek sonucu Rusya'nın temsil hakkının elinden alınması olmamıştı. Rusya'nın

⁴³ (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tunusta-cumhurbaskani-said-basbakani-gorevden-aldi-meclisin-yetkilerini-dondurdu/2313865>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁴⁴ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Başkanı Luigi Di Maio, Parlamenterler Meclisi Başkanı Tim Cox ve Genel Sekreter Marija Buric, ortak yaptıkları açıklamada bu hususu, suçu Rusya'ya yıkarak, açıkça ifade etmektedirler: "*Rus makamları, Ukrayna'daki eylemleriyle, Rus halkını, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisi ve geniş sözleşme sistemimiz de dahil olmak üzere, dünyadaki en gelişmiş insan hakları koruma sisteminden mahrum bırakmaktadır*", (<https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-leaders-make-joint-statement-on-the-exclusion-of-the-russian-federation-from-the-council-of-europe>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁴⁵ Jannika Jahn, "The Council of Europe Excludes Russia: A Setback for Human Rights?", 23 Mart 2022, EJILTalk, (<https://www.ejiltalk.org/the-council-of-europe-excludes-russia-a-setback-for-human-rights/>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁴⁶ (<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20882&lang=en>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁴⁷ (<https://www.dw.com/en/council-of-europe-restores-russias-voting-rights/a-49340511>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁴⁸ (<https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-suspends-russia-s-rights-of-representation>), (s.e.t. 02.05.2022).

Konseyden çıkarılmasına ilişkin kararın gerekçesi de aslında yine bu saldırıya dayanmaktadır. Nitekim AIHM'nin saldırının derhal durdurulmasına ilişkin geçici tedbir kararına⁴⁹ uymaması dolayısıyla AIHS'nin "hayat hakkını" düzenleyen 2. Maddesini ihlal ettiği, bu durumun ise Statünün 3. Maddesine aykırı tutum olduğu gerekçesi ile Rusya'nın 8. Maddeye göre Konsey üyeliğinden çıkarılması talep edilmiş ve 16 Mart 2022 tarihli çıkarma kararı insan haklarının ciddi ihlali gerekçesiyle verilmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla, her ne kadar Rusya'nın üyeliğinin sonlandırılmasının hukuki zemini kağıt üzerinde, Statünün 3. Maddesinin ihlali dolayısıyla 8. Maddeye dayandırılmışsa da, Avrupa Konseyi'nin bugüne kadarki hiçbir uygulamasında, Rusya da dahil olmak üzere hiçbir devletin, hem insan haklarının korunmasının temel argüman olarak öne çıkarıldığı, hem de diğer herhangi bir sebeple dışlanmasıyla karşılaşmamıştır. Böylece Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkarılan tek devlet Rusya olmuştur. Bu ise, yeni ortaya çıkan 'militan insan hakları' anlayışının ilk örneği ve bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Oysaki Avrupa Konseyi, insan haklarının koruyucusu ulus üstü bir mekanizma olarak, Rusya'nın egemen olduğu ülkede insan haklarının gözeticisi rolünden insan haklarını koruma bahanesi ile vazgeçmiş, en az 145 milyon Rusya vatandaşı başta olmak üzere, milyonların insan haklarına ilişkin inisiyatifi Rus devletine terk etmiştir. Aynı esnada Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, insan haklarının özelliği dolayısıyla, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinden çekilmeye ilişkin ağırlaştırıcı koşullar öngörerek, bu sistemden devletin kendi inisiyatifiyle dahi çekilmesini engellemeye çalışırken,⁵¹ Avrupa Konseyi,

⁴⁹ AIHM, 11055/22, Ukrayna v. Rusya (X), 068, Basın Açıklaması, 1 Mart 2022.

⁵⁰ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 10 Mart 2022 tarihli kararı, (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5c619), (s.e.t. 02.05.2022).

⁵¹ Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinden çekilmek için özel koşullar ileri sürmektedir. Öncelikle çekilmeye ilişkin yeni bir usul şartı getiren Mahkeme, salt yürütme organı tarafından alınabilecek karar olmadığını: "*Devletler içinde çoğul, kamuya açık ve şeffaf bir tartışmanın konusu olması gerektiğini, çünkü bu, hakların olası bir şekilde kısıtlanmasının uluslararası adalete erişimi engellediğinden, yüksek bir kamu yararı sorunu*" olduğu tespitini yapmakta, yine çekilme kararının iyi niyetle gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. İyi niyetin olmadığı durumlara ise altı örnek vermiştir: "(1) alınmış olan bir karara ilişkin anlaşmazlık nedeniyle; (2) garantilerin süresiz olarak askıya alındığı veya sınırlandırılmaz hakların özünü ihlal eden bir durum söz konusu olduğunda; (3) ciddi, kitlesel veya sistematik insan hakları ihlalleri bağlamında; (4) demokratik kurumların aşamalı erozyonu bağlamında; (5) demokratik düzenin açık, düzensiz veya anayasaya aykırı olarak değiştirilmesi veya bozulması halinde ve/veya (6) silahlı bir çatışmanın ortaya çıkması sırasında, çünkü tüm bu durumlar özellikle ciddidir ve yarıkürede demokratik istikrarı, güvenliği ve barışı etkileyebilir ve bunun sonucunda insan hakları üzerinde geliştirilmiş bir etki yaratabilir." Dolayısıyla Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, bir devletin kendi inisiyatifiyle İnsan Haklarına ilişkin bir Sözleşmeden çekilmesini zorlaştırarak, insan haklarına ilişkin militan anlayışın karşısında olduğunu açıkça

gerek örgüte üyelikten, gerekse AIHS'ye taraf olmaktan vazgeçmeyen bir devleti, insan haklarını, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi, temel kurallarının muhafazası iddiasıyla üyelikten, dolayısıyla AIHS'ye taraf olmaktan ve dolayısıyla AIHM önünde insan haklarına ilişkin yargısal denetimden çıkarabilmiştir.

Ayrıca, Avrupa kıtasında, Avrupa Konseyi nezdinde 'militan insan hakları' anlayışı, salt Rusya örneğinden ibaret şekilde karşımıza çıkmamaktadır. Benzer şekilde, beğenilmeyen bir ulusal mahkeme kararına dönük, Türkiye'nin de Avrupa Konseyinden dışlanması çağruları yapılabilmış,⁵² ya da insan hakları ve diyaloga gösterdiği önem dolayısıyla Rusya'nın Avrupa Konseyindeki temsil hakkının elinden alınması meselesinde çekimser kalan Türkiye'ye⁵³ karşı sert eleştiriler de yöneltilebilmiştir.⁵⁴ Bu durum, militan insan hakları fikrinin Avrupa'da giderek artan şekilde taraftar topladığı anlamına da gelmektedir.

SONUÇ YERİNE: CEZALANDIRMA MI, MEVZİ KAYBETME Mİ?

İnsan hakları, sahip olduğu gelenek kırıncı rolü nedeniyle, sürekli devlet tehdidi ile devletsizlik tehdidi sarkacında salınmaktadır. Öyle ki insan haklarının tespiti ve korunması adına bireyin aktörleştiği bir süreçte, uluslararası hukukun temel aktörü olan ve mutlak egemen olarak kabul edilen bir güçle –devletle– yetki paylaşımı işine girilmesi, devletin ontolojik tehdit algılamasına sebebiyet vermekte, bu sebeple mütereddit bir yaklaşımla, devleti insan haklarını sürekli sınırlandırma

---

ortaya koymaktadır, Bkz. Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, Danışma Görüşü, OC-26/20, 9 Kasım 2020, §63 ve §72.

⁵² Bkz. (<https://www.sabah.com.tr/gundem/2022/04/25/turkiye-dusmani-kati-piri-gezi-karari-sonrasi-bir-kez-daha-nefret-kustu-skandal-paylasim>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁵³ 25 Şubat 2022'de, Rusya'nın Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ve Parlamenterler Meclisindeki temsil hakkının elinden alınmasına ilişkin Bakanlar Komitesinde oylama yapılmış, bu oylamada Türkiye çekimser kalmıştır. Türk Dışişleri Bakanının, Türkiye'nin neden çekimser kaldığına ilişkin açıklaması şöyledir: “*Türkiye neden çekimser oy verdi? Biri Rusya'nın yetkilerinin askıya alınması. Rusya ile yoğunlaştırılmış diyalog sürecine girilmesi. İkinci seçenek ise doğrudan temsil hakkının elinden alınması ve diyaloga girilmemesi. Az önce ne dedik, müzakereler başlayacak. Müzakereleri ve diyalogu ön plana çıkarıyoruz. İlk seçenek olsaydı biz buna evet diyecektik. Diyalogun kesilmesiyle ilgili karara katılmamız lazım. Rusya ile buranın bağlarını koparmanın Avrupa Konseyi'ne bir yararı var mı? Hayır yok*”, (<https://www.haberler.com/dunya/bakan-cavusoglu-ndan-bogazlar-aciklamasi-durum-14761412-haberi/>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁵⁴ Türkiye'nin Rusya'nın Avrupa Konseyindeki temsil hakkının elinden alınmasına ilişkin çekimser tutumunu, sözde demokrasi kulübüne uzak, Rusya'ya yakın duruşu şeklinde değerlendiren görüş ve eleştirileri, insan hakları ve demokrasiye bakıştaki politika körlüğü ile yorumlamak gereklidir: Bu istikamette dış basında yer alan örnek bir haber için bkz. (<https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/05/turkey-russia-ukraine-position-nato-west/>), (s.e.t. 02.05.2022).

çabası içine sokmaktadır.⁵⁵ Öte yandan, insan haklarının politika üstü bir çerçeve sunması ve bu kapsamda sınırları, kültürleri, yetkileri ve egemenlikleri anlamsızlaştırması, devleti politik olarak silikleştirmeye, dolayısıyla da toplumu devletsizleşmeye doğru götürme potansiyeli taşımaktadır.⁵⁶ Dolayısıyla devlet etkinliğini korumak için insan haklarını sınırlandırma eğilimi göstermekte, insan hakları için bir tehdit oluşturmaktadır.

Öte yandan devletsizlik de insan hakları için bir tehdit teşkil etmektedir. Nitekim uluslararası istikrarın olmadığı ve hiçbir kuralın işlemediği anarşik bir ortam da insan haklarının ihlal edilmesine en müsait zemini yaratacaktır. Öyle ki, uluslararası istikrarın olmadığı ve hiçbir kuralın işlemediği anarşik bir ortam, insan haklarının ihlal edilmesine en müsait zemini yaratacakken, devlet egemenliği insan haklarıyla dengelenerek, insan hayatı ve refahı için kurulan devletin insana tehdit oluşturması önlenmektedir.⁵⁷ Yani, nihilizmle anarşizm sarkacında bir süreçten bahsedilmektedir. İlerlenmesi gereken süreç, Acemoğlu ve Robinson'ın ifadesiyle 'Dar bir Koridordur'.⁵⁸ İnsan haklarını önceleyen ve önemseyen bir toplumsal süreç, herkese, bir taraftan devlet egemenliğine karşı insan haklarını koruma sorumluluğu yüklerken, diğer taraftan, insan haklarının korunmasında devlet egemenliğine duyulan ihtiyaç dolayısıyla bu egemenliğin muhafazasını gerekli kılmaktadır.

İnsan haklarının içinde bulunduğu bu paradoksu aşmanın yolu, ontolojik olarak insan haklarına karşı nihilist yaklaşıma sahip olacağı beklenen devletin, bu süreç içerisinde mevcudiyetinin muhafazasına gayret etmek ve insan haklarına ilişkin bir koruma sağlayan ulus üstü denetim mekanizmalarının devletle işbirliğini güçlendirerek insan hakları konusunda ulus üstü denetimin devam etmesini sağlamaktır. Dolayısıyla, devlet egemenliğinin insan haklarıyla dengelenmesini sağlayacak bir ulus üstü mekanizmanın varlığı şarttır.⁵⁹ Bunu yaparken, salt denetimin ya da tavsiye niteliğindeki tespitin dahi, insan haklarının

⁵⁵ Abdurrahman Eren, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarına Göre Avrupa Kamu Düzeninde Politik Alanın Sınırları ve 'Yeni Kapalı Politik Alan'", C.7, S.3-4, 2003, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, ss. 209-262, s. 214.

⁵⁶ Zühtü Aslan, "Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı", ss. 36-55, s. 54, (<http://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA6-Arslan.pdf>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁵⁷ Adem Ali İren/Muharrem Gürkaynak, "Mutlak Güç ya da Sınırsız Sorumluluk: Devlet Egemenliği ve Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu", S.24, 2016, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 134-158, s. 153.

⁵⁸ Daron Acemoğlu/James Robinson, Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği, Doğan Kitap, İstanbul, 2020, s. 648.

⁵⁹ "The process of internationalization, codification and progressive development of fundamental human rights, both at the universal and the inter-American levels, has become an insurmountable limit to state power", Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi, Danışma Görüşü, OC-26/20, 9 Kasım 2020, §53,

korunmasında etkili olduğunu hatırdan çıkarmadan, arzu edilen çerçeveye ulaşılması bakımından devletleri, bağlayıcı denetim mekanizmalarına iştirak edilmesi bakımından teşvik etmek önemlidir. Yani, insan hakları devletle beraber sürdürülmesi gereken bir süreçtir ve bu sürecin, devlet ile ulus üstü mekanizmalar arasındaki işbirliğini koparmadan gerçekleşmesi hayatidir.⁶⁰ Avrupa Konseyi, bu ulus üstü mekanizmaların et etkinini ve en kapsamlıdır.

Avrupa Konseyi, Rusya'da, işkencenin önlenmesinden, ırkçılıkla mücadeleyle, azınlıkların korunmasından, sosyal hakların korunmasına, yolsuzlukla mücadeleden kara paranın aklanması ile mücadeleye kadar demokrasinin yerleşmesi ve insan haklarının korunması da dâhil olmak üzere birçok faaliyete imza atmıştır⁶¹. Her ne kadar, Rusya'nın üyeliğinin devam ettiği 28 yıl boyunca hedeflenen konularda ciddi bir ilerleme sağlayamadığı söylenebilirse de,⁶² yine de Avrupa Konseyinden dışlanan bir Rusya'nın demokratik gelişiminden, insan haklarının korunmasına kadar geniş bir yelpazede daha ümitvar bir gelecek sunmayacağı da açıktır.

AİHM'ye taraf olduğundan bugüne, Rusya aleyhine 8076 karar verilmiş, 3218 başvuru için ise süreç devam etmekte, toplamda 11294 içtihatta Rusya davalı devlet olarak yer almaktadır.⁶³ AİHM'de bakılan mevcut dosyaların yüzde 24.2'si Rusya aleyhinedir⁶⁴. Bir diğer istatistik bakımından ise Rusya, Türkiye'den sonra en fazla insan hakları ihlal kararı verilen devlet olarak göze çarpmaktadır.⁶⁵ Böylesi bir durum ortada iken, Rusya'nın Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkarılması, ne insan haklarının korunması bakımından bireylere fayda sağlamakta, ne de Rusya'nın daha fazla insan haklarına riayet etmesi anlamına gelmektedir. Öte yandan, Ukrayna işgali sonrası, Ukraynalıların Rusya aleyhine açabileceği sayısız dava ve sonrasında tazmin imkânı da

⁶⁰ Anıl Çeçen, "Devlet ve İnsan Hakları", S.6, 1989, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, ss. 826-845, s. 826 vd.

⁶¹ (<https://www.coe.int/en/web/portal/russian-federation>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁶² Jean Pierre Maisas, "Russia and the Council of Europe: Ten Years Wasted?", 2007, ss.1-18, s.17, (https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri_CE_massias_ang_jan2007.pdf) (s.e.t. 02.05.2022).

⁶³ (<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c>), (s.e.t. 02.05.2022).

⁶⁴ Catherine Fournier, "Guerre en Ukraine : l'exclusion de la Russie du Conseil de l'Europe expose des milliers de citoyens russes à une répression renforcée", 22.03.2022, (https://www.francetvinfo.fr/monde/europe/manifestations-en-ukraine/guerre-en-ukraine-l-exclusion-de-la-russie-du-conseil-de-l-europe-expose-des-milliers-de-citoyens-russes-a-une-repression-renforcee_5033371.html) (s.e.t. 02.05.2022).

⁶⁵ (https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2021_ENG.pdf) (s.e.t. 02.05.2022).

böylelikle ellerinden alınmış olmaktadır.⁶⁶ Dolayısıyla, Rusya'nın dışlanması, izole edilmesi, stigmatizasyonu dâhil farklı politik amaçlarla gerçekleştirilen Konseyden çıkarılma suretiyle cezalandırma kararı, insan haklarının korunmasına hizmet etmekten ziyade, 'militan insan hakları' kavramını akla getirmekle kalmamış, insan haklarının mevzi kaybetmesine ve kendi kendini yok etmeye doğru yol almasına da zemin hazırlamıştır.⁶⁷

İnsanlığın insan hakları kazanımı, sahip olduğu felsefi altyapısıyla, zihinsel tasvibi ve uygulamasıyla geri dönülemez, kararlı ve özgüvenli bir temele sahiptir. Bununla birlikte demokrasi anlayışında olduğu gibi siyah ve beyazdan mürekkep değildir. Geniş ve zengin bir kapsama alanı, farklı katmanlara sahip yoğunluğu ile ya vardır ya da yoktur anlayışıyla yaklaşılamayacak bir anlayış ve kavrayışa sahiptir. Dolayısıyla, demokrasiyi korumak için geçici olarak demokrasiden vazgeçilebilir olduğu söylenebilir de (ki bu da tartışmalıdır⁶⁸), insan haklarının gerçekleşebilmesi için insan haklarından vazgeçilebilmesi makul değildir. Zira çoğun peşinde olacak bir yaklaşıma sahip olunması gerekirken, azı yok saymayacak bir politikanın benimsenmesi de zaruridir. Sonuç olarak 'militan insan hakları' söylemi, bir devleti cezalandırmadan ziyade insan haklarının mevzi kaybetmesine yol açmaktadır.⁶⁹

---

⁶⁶ Her ne kadar, AIHM'nin 22 Mart 2022 tarihli kararı ile Rusya aleyhine 16 Eylül 2022 tarihine kadar Sözleşmenin ihlali iddialarını içeren açılacak davalara bakılacağı belirtilmiş olsa da, üyelikten çıkarılmış ve ayrılmış bir devlete karşı alınan kararların uygulanabilirliğinin mümkün olmadığı açıkça söylenebilir. (<https://www.coe.int/en/web/portal/-/russia-ceases-to-be-a-party-to-the-european-convention-of-human-rights-on-16-september-2022>), (s.e.t. 02.05.2022). Bugüne kadar AIHM tarafından Rusya aleyhine verilen kararların yüzde kırkıdan daha azının uygulanmış olmasına rağmen, yine de bu oran göz ardı edilebilir değildir. (https://www.francetvinfo.fr/monde/europe/manifestations-en-ukraine/guerre-en-ukraine-l-exclusion-de-la-russie-du-conseil-de-l-europe-expose-des-milliers-de-citoyens-russes-a-une-repression-renforcee_5033371.html), (s.e.t. 02.05.2022).

⁶⁷ Jahn, "The Council of Europe Excludes Russia...".

⁶⁸ Kürşat Akça, Militan Demokrasi Anlayışı: Anayasal Boyutu ve Temel Hakların Etkisizleştirilmesi Örneği, Ankara, Adalet Yayınevi, 2022, s.335.

⁶⁹ "Özellikle, sıradan Ruslar, hükümetlerini ilgilendiren gelecekteki davalarda adalet için Mahkemeye erişemeyecekler. Rus vatandaşlarının Putin hükümetine karşı iddiaları Mahkemenin geçmiş dava yükünün büyük bir bölümünü oluşturduğu için bu üzücü. Aynı şekilde, Ukraynalılar ve Avrupa'daki diğerleri yalnızca Rus personeli tarafından 16 Eylül'den önce işlenen suçlar için mahkemede dava açabilecekler", Zoha Siddiqui / Kelebogile Zvobgo, "The Council of Europe Expelled Russia, That hurts people, not Putin", The Washington Post, 12 Nisan 2022, (<https://www.washingtonpost.com/politics/2022/04/12/russia-human-rights-ukraine-council-of-europe/>), (s.e.t. 02.05.2022).

KAYNAKÇA

Araray D, “İnsan Haklarının Korunması Amacıyla Devlet İktidarının Sınırlandırılması ve Siyasal Katılmanın Buna Etkisi”, C. 2, S. 4, 2013, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 119-144.

Acemoğlu D/Robinson J, *Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği*, Doğan Kitap, İstanbul, 2020.

Akça K, *Militan Demokrasi Anlayışı: Anayasal Boyutu ve Temel Hakların Etkisizleştirilmesi Örneği*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022.

Aslan, Z, “Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı”, ss. 36-55, s. 54, (<http://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA6-Arslan.pdf>), (s.e.t. 02.05.2022).

Can M, “İnsan Hakları ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Felsefi Analizi”, S. 23, 2019, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 2155-2167.

Çatal B, “İnsan Haklarının Korunmasında Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Mekanizmalar”, C. 1, S. 1, 2018, *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dergisi*, ss. 69-99.

Çeçen A, “Devlet ve İnsan Hakları”, S. 6, 1989, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, ss. 826-845.

Eren A, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarına Göre Avrupa Kamu Düzeninde Politik Alanın Sınırları ve ‘Yeni Kapalı Politik Alan’”, C. 7, S. 3-4, 2003, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, ss. 209-262.

Fournier C, “Guerre en Ukraine : l'exclusion de la Russie du Conseil de l'Europe expose des milliers de citoyens russes à une répression renforcée”, 22.03.2022, (https://www.francetvinfo.fr/monde/europe/manifestations-en-ukraine/guerre-en-ukraine-l-exclusion-de-la-russie-du-conseil-de-l-europe-expose-des-milliers-de-citoyens-russes-a-une-repression-renforcee_5033371.html), (s.e.t. 02.05.2022).

Gül Y E, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarında Yararlandığı Klasik ve Özgün Yorum Yöntemleri”, C. 18, S. 36, 2018, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, ss. 215-237.

Hakyemez Y Ş, *Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000.

İren A A/Gürkaynak M, “Mutlak Güç ya da Sınırsız Sorumluluk: Devlet Egemenliği ve Uluslararası Toplumun Koruma Sorumluluğu”, S. 24, 2016, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 134-158.

Jahn J, “The Council of Europe Excludes Russia: A Setback for Human Rights?”, 23 Mart 2022, *EJILTalk*, (<https://www.ejiltalk.org/the-council-of-europe-excludes-russia-a-setback-for-human-rights/>), (s.e.t. 02.05.2022).

Karaman E, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”, C. 72, S. 1, 2014, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, ss. 411-434.

Kılınç Ü, “La Conception de la Democratie Militante dans la Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l’homme”, (<http://avukat-kilinc.com/all-cases-list/la-conception-de-la-democratie-militante-dans-la-jurisprudence-de-la-cour-europenne-des-droits-de-lhomme/index.html>), (s.e.t. 02.05.2022).

Loewenstein K, “Militant Democracy and Fundamental Rights (I)”, C. 31, S. 3, 1937, American Political Science Review, ss. 417-432.

Loewenstein K, “Militant Democracy and Fundamental Rights (II)”, C. 31, S. 4, 1937, American Political Science Review, ss. 638-658.

Maisas J P, “Russia and the Council of Europe: Ten Years Wasted?”, 2007, ss. 1-18, (https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/ifri_CE_massias_ang_jan2007.pdf), (s.e.t. 02.05.2022).

Siddiqui Z/Zvobgo K, “The Council of Europe Expelled Russia, That hurts people, not Putin”, The Washington Post, 12 Nisan 2022, (<https://www.washingtonpost.com/politics/2022/04/12/russia-human-rights-ukraine-council-of-europe/>), (s.e.t. 02.05.2022).

Tögel A, “Anayasal ve Militan Demokrasi Algısı Üzerine”, 2017, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, ss. 105-130.

Ünal Ş, “İnsan Haklarının Tarihi, Felsefi ve Hukuki Temelleri”, S. 1, 1994, Ankara Barosu Dergisi, ss. 41-74.

Viljanen J, “The Role of European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law”, 2008, (<https://www.corteidh.or.cr/tablas/r26759.pdf>), (s.e.t. 02.05.2022)